

УДК 903.57(477)"637":902.652

Пустовалов С. Ж.

КРИТИЧНИЙ АНАЛІЗ РАДІОКАРБОННИХ ДАТ З ПОХОВАНЬ ЯМНОЇ ТА КАТАКОМБНОЇ СПІЛЬНОСТЕЙ, ЯКІ ОПУБЛІКОВАНІ У BALTIC-PONTIC STUDIES, № 7 (1999)

Статтю присвячено хронологічному аналізу різних груп катакомбного і ямного населення. Аналізуються дані радіокарбонного дослідження та стратиграфії курганів. Показується тривале співіснування ямного, інгульського та інших груп катакомбного населення.

Донедавна радіовуглецеве датування катакомбних поховань практично не проводилося. За винятком декількох дат, опублікованих Д. Я.Телєгінін [1], катакомбні пам'ятки, особливо інгульської культури, не досліджувалися цим методом. Тим часом такі дані виявилися просто необхідними для вирішення питання про те, чи співіснують ямні та катакомбні, особливо інгульські, пам'ятки між собою, чи ні? На користь тривалого співіснування ямних і катакомбних пам'яток висловлювалися такі авторитетні зчені, як В. Н. Даниленко [2], С. С. Березанська, О. Г. Шапошникова [3] та ін. В останні роки ряд Фахівців виступає категорично проти співіснування ямного та катакомбного, особливо інгульського, населення. Їхню точку зору опублікували у своїх роботах А. В. Ніколова і Л. А. Черних [4]. Автору даної статті вже доводилось наводи-

ти докази про співіснування ямного та інгульського населення [5], які ґрунтуються на результатах аналізу поховального обряду. Нова публікація в *Baltic-Pontic Studies*, V. 7 великої серії матеріалів з радіовуглецевого датування поховань ямної і катакомбної культур змушує знову звернутися до даної проблеми.

Перша серія радіовуглецевих дат із ямних і катакомбних поховань поблизу м. Нікополя наразі опублікована [6]. У двох статтях А. В. Ніколова публікує звітні дані про розкопки і дані радіокарбонного аналізу (53 визначення) зразків кісток з ямних і катакомбних поховань.

Така значна серія дат повинна була б сприяти глибокому і всебічному, зваженому їхньому аналізу. Проте автор статті не використала усі свої можливості. Найбільш цікаві моменти виявилися нею упущені.

Пустовалов С. Ж., 2002

її підсумковий висновок категоричний: «Отримані радіокарбонні матеріали, які підтримані опублікованими археологічними фактами, абсолютно суперечать теорії синхронізації пізньої ямної культури і пізніх пам'яток катакомбної культури на теренах України» [7]. Цей висновок поспішив підтримати В. В. Отрощенко [8], але уважне вивчення опублікованих матеріалів не дозволяє погодитися з цим висновком. Тлумачення А. В. Ніколовою результатів радіокарбонного дослідження зразків із ямних і катакомбних поховань не відповідає наведеним нею даним. Напрошується цілком інше трактування зроблених визначень. Звернемося до розгляду отриманих матеріалів.

Сучасна методика радіовуглецевого датування дає археологу декілька шкал для хронологічного аналізу. Всі вони дають відносне датування.

Як бачимо з таблиць по калібрації [9], у наявності є 29 дат для ямних поховань і 24 дати — для катакомбних. До речі, з'ясувати кількість аналізів виявилось не так просто. Так, кількість дат у таблицях калібрації за Венінгером (рис. 9, 10) не збігається з кількістю дат у рис. 11 (53 і 49, відповідно). Певно, деякі дані були автором вилучені. Нумерація дат на рис. 11 дана довільно і немає можливості точно ідентифікувати дати на графіку з табличними даними. Графік, вміщений на рис. 11 [10], не упорядкований (рис. 1, 1). Дата поховання 11 з кургану бус. Голоківка в таблиці — 3850 ± 50 років, а на рис. 4 — 3900 ± 55 років і т. д. Потрібно відзначити, що недбалість при оформленні статистичних результатів традиційна для робіт А. В. Ніколової [11].

Насамперед в аналізі слід зазначити, що ямні поховання з положенням кістяка на боці мають як більш ранні, так і більш пізні дати. Одночасно поховання з кістяками, зібганими на спині, наявні як у ранній групі, так і в пізніших комплексах.

Слід сказати, що в даному випадку тестуванню піддавалися в основному ямні поховання, які займають ранні стратиграфічні шари в курганах. Так, у кургані 11 у с. Чкалове з найпізнішого ямного поховання № 13 визначень немає. У кургані бус. Голоківка найпізніше ямне поховання № 13 не має визначення віку, а попереднє за часом (погр. 11) дає дату 2296 ± 94 р. до н. е. Аналогічна картина спостерігається і в інших залучених для аналізу курганах. Це дозволяє зробити висновок, що ямні поховання з опублікованих могильників відбувалися і пізніше найпізніших з отриманих дат.

Радіокарбонні дати підтверджують висловлювання про те, що, незважаючи на певну тенденцію до збільшення згодом кількості скелетів у позі зібгано на боці, кістяки, зібгані на спині,

зустрічаються і на найпізнішому етапі існування ямної спільності [12].

Розглянемо тепер, як вирішується питання про співіснування ямних і катакомбних пам'яток. Для цього необхідно визначити верхню межу ямних поховань і нижню межу катакомбних. Те, що частина ямних і катакомбних поховань була зроблена в один хронологічний період, видно вже з графіка на рис. 11 [13] (дати 5, 6, 33, 45, 46, 48) (рис. 1, і). Оскільки нумерація зразків на графіку Ніколової довільна і ніяк не зв'язана з конкретними визначеннями, упорядкуємо ці дані (рис. 1, 2). Отриманий графік включимо у зведений графік, де, крім дат із статей А. В. Ніколової, врахуємо визначення з пізньоямних поховань із курганів у смт Миронівка [14], визначення з пізньоямних (буджацьких) поховань і поховань культури багатопружкової кераміки з Акембетського кургану з району Білгорода-Дністровського [15]. Проаналізуємо отриманий зведений графік (рис. 2, табл. 1).

Дві дати з ямних поховань практично сягають 2200 р. до н. е. (Голоківка, 6/11; Голоківка, 14/4). За калібрацією вони мають, відповідно, вік 2296 ± 94 і 2285 ± 90 років до н. е. Інгульське поховання в с. Чкалове, 11/12 має вік 2320 ± 83 роки до н. е. З огляду на стандартне відхилення, інгульське поховання за своєю датою сягає рубежу 2400 р. до н. е.

В отриманий діапазон у 200 років (2200 — 2400 р. до н. е.) потрапляє майже половина дат із ямних поховань і значне число дат із катакомбних поховань. Важливо, що так звані «ранньокатакомбні» поховання виявилися не найдавнішими за радіовуглецевого каліброваною шкалою. З найдавніших поховань, середні дати яких заходять у XXIII ст., тільки дві є «ранньокатакомбними» (гр. Чорної Могили, 3/28 і гр. Круглої Могили, 11/12). Інші поховання — так звані «пізньокатакомбні» або інгульські. Цей факт визнає і Е. Кайзер [16]. Рання дата інгульських поховань навіть на такій невеликій території підтверджує мої висновки [17] і побічно свідчить про кастовий характер катакомбного суспільства Північного Причорномор'я. Абсолютні дати «ранньокатакомбних» поховань піднімаються достатньо високо, значно вище коридора співіснування (наприклад, гр. Круглої Могили, 8/13 — 2101 ± 78). Практично це на 177 років пізніше, ніж коридор співіснування. Тим часом ці поховання містять, як правило, інвентар ямних типів, у тому числі й кераміку. За підрахунками до 86 % кераміки з цих поховань — ямного типу [18]. Виникає запитання, як потрапила ямна кераміка в поховання, що виходять за рамки коридору співіснування? Напрошується висновок, що час співіснування був більшим, ніж це пода-

но на даному графіку (рис. 2). Дійсно, дати ямних поховань з Акембетського кургану знаходяться в межах 2380—2130 р. до н. є. [19]. Про це ж свідчать і дати з ямних поховань у Миронівці [20] (к. 3, п. 3, кі 5826) (табл. 1).

Таким чином, час співіснування ямної та катакомбної спільностей збільшується ще майже на 100 років.

Тепер розглянемо, чи не стає більш давньою нижня межа співіснування у зв'язку з тими датами, що публікуються, з Акембетського кургану (Одеська область). Багатопружкова культура в усіх хронологічних схемах йде за катакомбною спільністю. Дати багатопружкових поховань з Акембетського кургану практично збігаються з датами катакомбних поховань з-під м. Орджонікідзе (2220—2000 р. до н. є.) [21]. У Акембетському кургані немає катакомбних поховань. Але, з огляду на дати багатопружкових поховань із цього кургану, катакомбні поховання на цій території повинні мати більш ранні дати. На скільки років відбудеться подавлення, сказати зараз важко, але те, що такі дати будуть отримані, більше ніж очевидно.

Звернімося до східнокатакомбних пам'яток. Калібровані дати з катакомбних поховань у с Сватове, що наводить Е. Кайзер [22], відно-

сяться до початку другої чверті III тис. до н. є. (рис. 2). Незважаючи на широкі хронологічні рамки окремих визначень, радіокарбонні дати дуже красномовні. Таким чином, співіснування ямних і катакомбних племен на території України є фактом, зафіксованим радіокарбонним датуванням. Нижня межа катакомбних пам'яток знаходиться на рубежі 1 і 2 чвертей III тис. до н. є. за каліброваною шкалою.

Співіснування пізньоямного й інгульського населення доводиться й аналізом поховального обряду й інвентарю[23].

Отже, аналіз опублікованих визначень віку поховань методом радіовуглецевого датування, доповнений аналізом стратиграфії поховань, із яких бралися зразки, і поховань, із яких зразки не бралися, аналізом археологічного матеріалу з поховань, наочно свідчить про тривалий період співіснування ямного і катакомбного населення, у тому числі й інгульського населення.

Пояснити недоліки розглянутих статей А. В. Ніколової тільки недбалістю не можна. Що змусило її зробити такий легкоуразливий висновок? Очевидно, його обумовило повне небажання визнати свої колишні помилки. Але факти говорять самі за себе.

Таблиця 1

№ п/п	Шифр поховань	Шифр визначення	Вік ВС	Культурна приналежність
1	2	3	4	5
1	Чкалове, 11/11	кі 6572	2558±87	ЯК (на сп.)
2	Головківка, 11/5	кі 6723	2539±81	ЯК (на сп.)
3	Чкалове, 11/9	кі 6571a	2532±66	ЯК (на сп.)
4	Чкалове, 11/9	кі 6828a	2521±60	ЯК (на сп.)
5	Чкалове, 11/11	кі 6572a	2516±72	ЯК (на сп.)
6	Головківка, 5/5	кі 6731	2516±72	ЯК (пр. б.)
7	Чкалове, 11/9	кі 6571	2507±66	ЯК (лів. б.)
8	Чкалове, 11/11	кі 6829a	2502±71	ЯК (на сп.)
9	Головківка, 7/4	кі 6722	2480±93	ЯК (на сп.)
10	Шахта 22, 2/9	кі 6834	2478±84	ЯК (лів. б.)
11	Головківка, 6/8	кі 6719	2472±90	ЯК (на сп.)
12	Чкалове, 11/9	кі 6828	2450±89	ЯК (на сп.)
13	Головківка, 5/3	кі 6730	2446±97	ЯК?
14	Головківка, 12/3	кі 6724	2403±81	ЯК (на сп.)
15	Протопопівка, 1/2	кі 6733	2398±78	ЯК (на сп.)
16	Шахта 22, 2/9	кі 6834a	2392±72	ЯК(лів. б.)
17	Протопопівка, 1/3	кі 6734	2388±78	ЯК (на сп.)
18	Головківка, 14/9	кі 6729	2386±72	ЯК (лів. б.)
19	Чкалове, 11/8	кі 6827	2385±69	ЯК (на сп.)
20	Головківка, 3/1	кі 6718	2379±85	ЯК (на сп.)
21	Головківка, 14/2	кі 6727	2377±79	ЯК (пр. б.)
29	Головківка, 14/7	кі 6728	2374±80	ЯК (на сп.)
23	Чкалове, 11/11	кі 6829	2373±81	ЯК (на сп.)
14	Шахта 22, 2/6	кі 6833	2373±81	ЯК (лів. б.)
2 >	Головківка, 14/3	кі 6725	2371±83	ЯК (пр. б.)

Продовження таблиці I

1	2	3	4	5
26	Протопопівка, 1/4	кі 6732	2364±85	ЯК (на сп.)
27	Головківка, 6/9	кі 6720	2356±89	ЯК (на сп.)
28	Головківка, 6/11	кі 6721	2296±94	ЯК (на сп.)
29	Головківка, 14/4	кі 6726	2285±90	ЯК (на сп.)
30	Чкалове, 11/12	кі 6609	2320±83	ІКК
31	Чкалове I, 7/8	кі 6558	2266±72	ІКК
32	гр. Чорної Могили, 3/28	кі 6555	2253±82	ЯКК
33	Чкалове, 11/6	кі 6608	2231±81	ІКК
34	гр. Круглої Могили, 11/12	кі 6568	2224±88	ЯКК
35	Чкалове, 11/12	кі 6609a	2217±87	ІКК
36	гр. Чорної Могили, 3/27	кі 6554	2217±80	ІКК
37	гр. Круглої Могили, 1/18	кі 6563	2191±93	ІКК
38	Чкалове, 11/6	кі 6608a	2135±92	ІКК
39	Чкалове, 11/7	кі 6610	2131±82	ІКК
40	гр. Круглої Могили, 8/13	кі 6566a	2127±85	ЯКК
41	гр. Чорної Могили, 3/17	кі 6553	2118±79	ІКК
42	гр. Круглої Могили, 1/15	кі 6562	2117±75	ЯКК
43	Чкалове, 11/7	кі 6610a	2117±75	ІКК
44	Чкалове II, 1/20	кі 6559	2115±73	ІКК
45	Гурська Могила, 2/30	кі 6556	2103±83	ІКК
46	гр. Круглої Могили, 8/13	кі 6566	2101±78	ЯКК
47	гр. Круглої Могили, 11/17	кі 6569	2106±72	ІКК
48	гр. Круглої Могили, 1/14	кі 6561	2085±68	ІКК
49	гр. Круглої Могили, 8/12	кі 6565	2048±75	ІКК
50	гр. Круглої Могили, 11/7	кі 6567	2044±80	ІКК
51	гр. Круглої Могили, 1/7	кі 6560	2041±76	ІКК
52	гр. Круглої Могили, 8/5	кі 6564a	1953±80	ІКК
53	гр. Круглої Могили, 8/5	кі 6564	1851±82	ІКК
54	Миронівка, 3/1	кі 5828	2522±83	ЯК
55	Миронівка, 7/1	кі 5823	2367±88	ЯК
56	Миронівка, 2/3	кі 5826	2350±95	ЯК (лів. б.)
57	Миронівка, 2/4	кі 5825	2229±96	ЯК (лів. б.)
58	Акембетський к., п. 14	кі 6817	2391±66	ЯК (Буджак)
59	Акембетський к., п. 17	кі 6819	2314±97	ЯК (Буджак)
60	Акембетський к., п. 13	кі 6816	2309±89	ЯК (Буджак)
61	Акембетський к., п. 17	кі 6818	2298±107	ЯК (Буджак)
62	Акембетський к., п. 22	кі 6822	2229±96	ЯК (Буджак)
63	Акембетський к., п. 22	кі 6821	2160±105	ЯК (Буджак)
64	Акембетський к., п. 21	кі 6820	2126±79	ЯК (Буджак)
65	Акембетський к., п. 11	кі 6823	2215±106	КБК
66	Акембетський к., п. 16	кі 6825	2166±107	КБК
67	Акембетський к., п. 15	кі 6824	2118±79	КБК
68	Акембетський к., п. 20	кі 6826	2046±75	КБК
69	Сватове, 12/4	кі 00000	2773±109	СКК
70	Сватове, 18/3	кі 00001	2773±109	СКК
71	Сватове, 12/9	кі 00002	2779±96	СКК
72	Сватове, 16/1	кі 00003	2618±137	СКК
73	Сватове, 20/3	кі 00004	2374±77	СКК
74	Сватове, 4/5	кі 00005	2252±62	СКК
75	Сватове, 12/2	кі 00006	2190±145	СКК
76	Сватове, 5/1	кі 00007	2088±91	СКК
77	Сватове, 8/2	кі 00008	1917±112	СКК

ЯК — ямна культура; ІКК — інгульська катакомбна культура; КБК — культура багатопружкової кераміки; СКК — східнока-
такомбна культура; ЯКК — ямно-катакомбна культура.

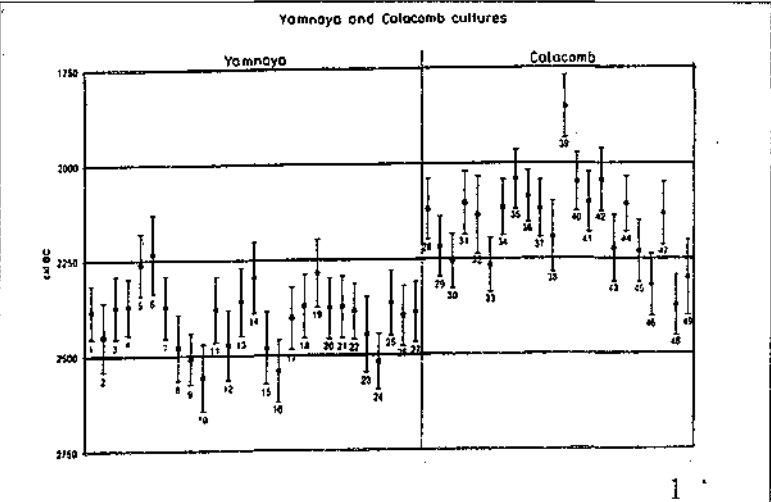

Рис. 1
1 — графік розподілу дат по C14 зразків із поховань ямної та катакомбної спільностей (Nikolova, 1999 б);
2 — упорядкований графік радіовуглецевого датування зразків із поховань ямної та катакомбної спільностей. Складений на підставі даних А. В. Ніколової (Nikolova, 1999 б, рис. 11).

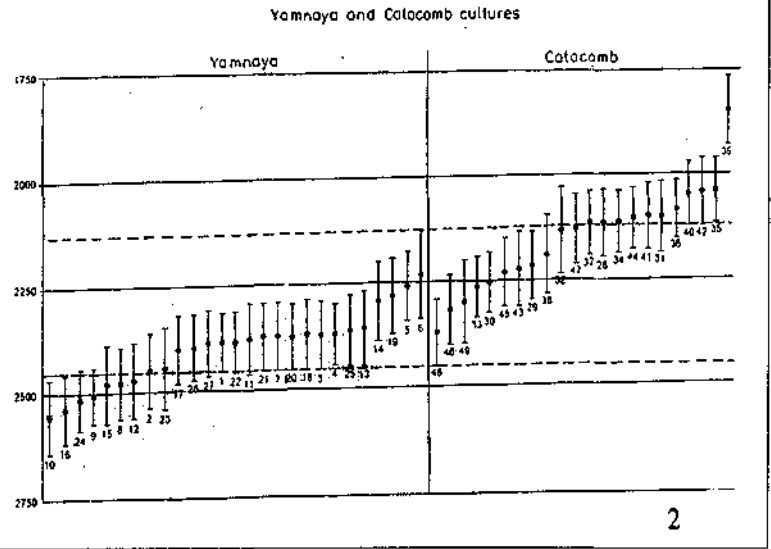
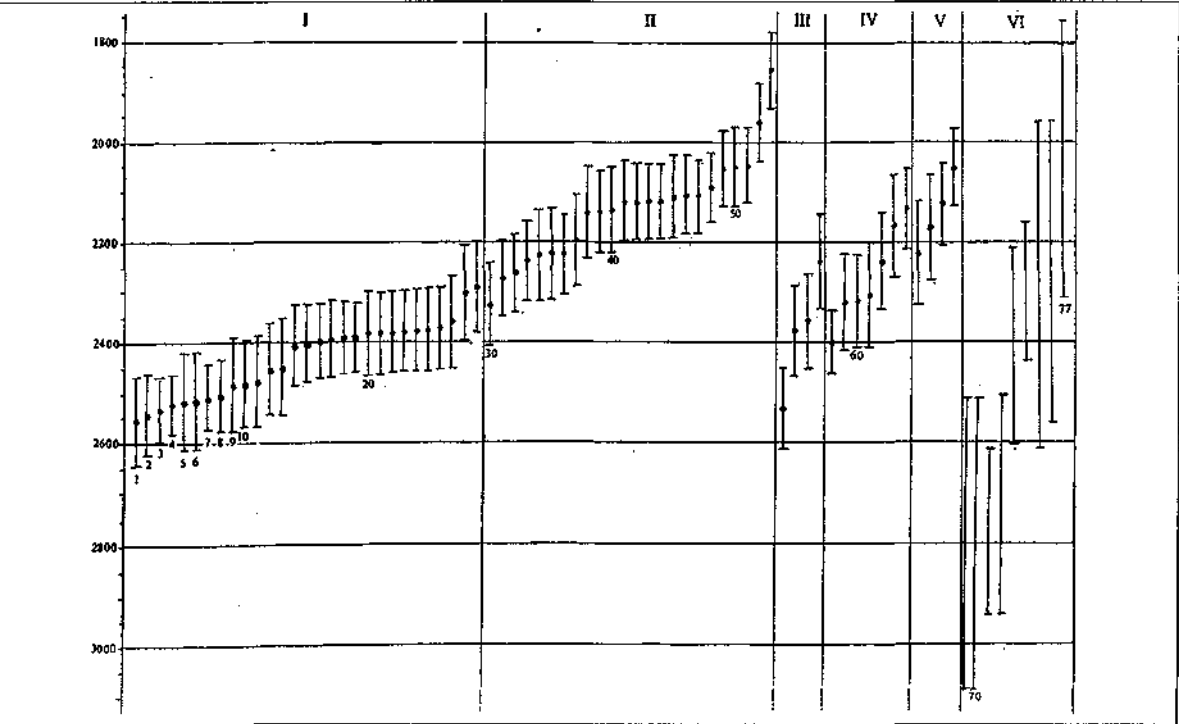

Рис. 2 (внизу)
I — визначення по кістках віку ямних поховань у м. Орджонікідзе і верхів'ях р. Інгулець;
II — визначення по кістках віку катакомбних поховань у м. Орджонікідзе;
III — визначення віку зразків із ямних поховань у смт Миронівка;
IV — визначення віку зразків із ямних поховань з території Буджаку;
V — визначення віку зразків із поховань культури багатопружкової кераміки з території Буджаку;
VI — визначення віку зразків із катакомбних поховань з території Східної України (Сватове).

1. *Телегин Д. Я.* Об абсолютном возрасте катакомбной культуры по радиоуглеродным определениям // Новые открытия и методологические основы археологической хронологии. СПб., 1992. — С. 68—73; *Меллор Д. П., Телегин Д. Я.* Поява колісного транспорту в Україні за радіокарбонними даними // Проблеми хронології культур енеоліта — бронзового века Украины и Юго-Восточной Европы. — Тез. докл. конф. — Днепропетровск, 1994. — С. 30—31.
2. *Даниленко В. Н.* Энеолит Украины. — К., 1974. — С. 138.
3. *Березанская С. С., Шапошникова О. Г., Попова Т. Б.* Племена катакомбной культуры (Рец.) // СА. — 1957. — № 2.
4. *Николова А. В.* Хронология ямной и катакомбной культур степной Украины; некоторые вопросы датировки методом С14 // Бронзовый век Восточной Европы: характеристика культур, хронология и периодизация. — Тез. докл. конф. — Самара, 2001. — С. 104—107; *Николова А. В., Черних Л. А.* До однієї з концепцій соціального розвитку носіїв катакомбної культури // Археологія. — 1997. — № 1.
5. *Пустовалов С. Ж.* К вопросу о ямно-катакомбной эпохе // Проблемы археологии Юго-Восточной Европы. — Тез. докл. конф. — Ростов-на-Дону, 1998. — С. 63—64. *Його ж.* Ямная общность и катакомбная общность: последовательная смена во времени или сосуществование // Проблемы археологии Поднiпров'я. — Дніпропетровськ, 2000. — С. 95—105.
6. *Nikolova A. V.* Radiocarbon Dates from the Graves of the Jamnaya Culture of the Ingules river (the Kirovograd region) // B.P.S. — V. 7. — Poznan, 1999 a. — P. 80—102; *Nikolova A. V.* Radiocarbon dating of the Graves of the Jamnaya and Catacomb Cultures on the Dnieper Right Bank // B.P.S. — V. 7. — Poznan, 1999 b. — P. 103—128.
- Nikolova A. V.* 1999 b. — Вказ. праця. — Р. 128.
- Отрощенко В. В.* Проблеми періодизації культур середньої та пізньої бронзи півдня Східної Європи. — К., 2001. — С. 26.
- Nikolova A. V.* 1999 b. Вказ. праця. — Fig. 9, 10.
- Nikolova A. V.* 1999 b. Вказ. праця. — Fig. 11.
- Николова А. В., Мамич Т. І.* До класифікації посуду ямної культури // Археологія. — 1997. — № 3.
- Пустовалов С. Ж.* Розкопки кургану «Бобушка» (к. 3, Чкаловська група) // Культурологічні студії. — К., 1999 б. — Вип. 2. — С. 141—164.
- Nikolova A. V.* 1999 b. Вказ. праця. — Р. 127.
- Klochko V. J.* Radiocarbon Chronology of the Early and Middle Bronze age in the Middle Dnieper Region. The Myronivka Barrows // B.P.S. — V. 7. — Poznan, 1999. — P. 163—195.
15. *Szmyt M., Chernyakov I. T.* Radiocarbon Chronology of «Akkembetskiy Kurgan». A preliminary Report // B.P.S. — V. 7. — Poznan, 1999. — P. 196—202.
16. *Kaiser E.* Radiocarbon dates from catacomb graves // Baltic-Pontic Studies. — V. 7. — Poznan, 1999. — P. 135—137.
17. *Пустовалов С. Ж.* 1998. Вказ. праця. *Його ж.* Молочанське святилище // Проблеми археології Поднiпров'я. — Дніпропетровськ, 1999 в. — С. 104—118. *Його ж.* 2000. Вказ. праця.
18. *Пустовалов С. Ж.* К методике периодизации катакомбной культуры по данным погребального обряда // Новые методы исследований в археологии. — К., 1982.
19. *Szmyt M., Chernyakov I. T.* 1999. Вказ. праця. — Р. 199.
20. *Klochko V. J.* 1999. Вказ. праця.
21. *Szmyt M., Chernyakov I. T.* Там само. — Р. 199.
22. *Kaiser E.* Вказ. праця. — Р. 129—150.
23. *Пустовалов С. Ж.* 2000. Там само.

S. Zh. Pustovalov

CRITICAL ANALYSIS OF RADIOCARBON DATES FROM PIT GRAVE AND CATACOMB POPULATION BURIALS WHICH WERE PUBLISHED IN BALTIC-PONTIC STUDIES, № 7 (1999)

The article is devoted to the chronological analysis of various groups of pit grave and catacomb population. Radiocarbon research and the stratigraphy data of burial-mound are analyzed. The durable coexisting of pit grave, ingul and other groups of catacomb population is shown.